

OSMANLI DEVLETİ'NDE KARTPOSTALLARIN KULLANIM AMAÇLARI

Merve ÖĞREDEN*

Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Giriş: İnsanlık tarihi boyunca haberleşmenin insanlar için hayati önemi haiz olmuştur. Bu sebeple ilk çağdan itibaren insanlar, koşullarının elverdiği imkânlar dâhilinde haberleşme sistemlerini kurmuşlardır. Ancak makalemizin sınırları çerçevesinde bunlardan kısaca bahsedilecektir. Örneğin, İslamiyet Öncesi Türk Devletleri, İslami Dönem, Emevi, Abbasi Devletleri ve son olarak Osmanlı Devleti'nin haberleşme teşkilatlarından bahsedilecektir. Asıl konumuz olan kartpostallar Osmanlı'nın yenileşme çağı diye adlandırılan döneme denk gelmektedir. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, haberleşme sistemlerinde yenilikler meydana gelmiştir. İnsanlar gördükleri yerleri paylaşma ihtiyacını yeni keşfedilen fotoğraf makinelerinin yaptıkları çekimler ile karşılamışlardır. Çekilen fotoğrafların arkalarına düştükleri tarih ile görsel olarak ilk defa tarihe not düşmüşlerdir. Bu bağlamda kartpostalların kullanım alanları merak konusu oluşturmuş ve makalemizin ana eksenini şekillendirmiştir.

Kartpostalın Tanımı ve Osmanlı'ya Girişi: Kartpostal genel olarak, dikdörtgen biçiminde kalın bir kâğıttan veya ince bir kartondan yapılmış, bir yüzünde şekil veya resimler diğer yüzünde ise bir şeyler yazmak için boş bir alan bulunan kartlar olarak tanımlanmaktadır.¹ Zarflı veya zarfsız olarak gönderilebilen bu kartların, mektuptan daha ucuz bir maliyetle gönderildiği bilinmektedir.² Teknolojinin gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan fotoğraf makinelerinin yaptığı çekimler sonucu çıkarılan fotoğraflar, pahalı olması nedeniyle sadece saray halkı ve zenginler tarafından kullanılmaktaydı.³ Halkın yararlanmadığı bu fotoğrafı kişisel gayretleri sonucu kartpostal basımları ile halka indirgeyen Max Fruchtermann, kartpostalları farklı bir boyuta getirerek fotoğraflı kartlar olarak karşımıza çıkarmaktadır.⁴ Max Fruchtermann, İstanbul'a 1867 yılında gelerek 1869'da Yüksek Kaldırımında bir çerçeveni dükkânı açmıştır.⁵ Max Fruchtermann ilk kez 1895 yılında İstanbul ile ilgili kartpostalları Breslau'da Emil Pingau matbaasında bastırarak Yüksek Kaldırımındaki çerçeveni dükkânında satışa sunmuştur.⁶ Daha sonra da İstiklal caddesinde bir

dükkân açarak kendi matbaasını kurmuştur.⁷ Osmanlı Devleti'nde kartpostalların yaygınlaşması bu şekilde Max Fruchtermann sayesinde olmuştur.⁸ Kartpostalın dünya çapında büyük ölçüde yaygınlaşması ise Osmanlı Devleti'nin de katılımcı olarak bulunduğu, 1893 Chicago Dünya sergisi ile olmuştur.⁹

Kartpostalın Osmanlı Devleti'ne girmesi ile birlikte kartpostallar devlet için de halk için de ilgi çekici bir iletişim aracı olarak görülmüştür. Kartpostalı bu şekilde çekici kılan şey ise hem daha ucuz bir iletişim aracı olması hem de kart üzerinde bulunan görsellik olmuştur. İlk başlarda haberleşme için kullanılan bu resimli kartlar daha sonra ki süreçte farklı kullanım alanları ile karşımıza çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde Kartpostalların Kullanım Amaçları: Osmanlı Devleti genel olarak yenileşme hareketlerini Avrupa'dan ithal etmiştir. Devletin bu tutumundan dolayı kartpostallar da kısa süre içerisinde Avrupa'dan Osmanlı'ya ya dışardan gelen insanlar tarafından ya da kendi halkı içerisinde bulunan Gayrimüslimler tarafından getirilmiştir. Kartpostalların haberleşme dışında farklı alanlarda da kullanıldığı yukarıda zikredilmiştir.

Kartpostalın kullanım amaçlarından en önemlisi olarak ifade edilen haberleşme amacına bir örnek verecek olursak; gurbette bulunan Kemal Mehmed adlı bir şahıs Sinop'ta bulunan ailesine duyduğu özlem neticesinde kız kardeşine hitaben bir kartpostal gönderme ihtiyacı hissettiğini görmekteyiz. Söz konusu kartpostalda kabak çalan bir Arap şarkıcı tasvir edilmektedir. Kemal Mehmed, oğlu Ziya'nın bu kartpostal ile oynadığını hatta buradaki Arap şarkıcıyı peşine takıp yaramazlık yaptığını, gönderdiği kartpostalda ifade etmiştir.¹⁰ Haberleşme konusu ile alakalı bir diğer belge ise, Sadaret Tahrirat Kaleminden Maliye Nezaretine gönderilen 11 Haziran 1910 tarihli evraktır. Söz konusu belgede, Rumeli Demiryollarının yapımını, onarımını ve tadilatını üstlenen şirket tarafından hisse sahipleri arasında bir kura yapıldığı belirtilmiştir. Bu çekilişin kime isabet ettiğinin öğrenilmesi ve gerekli ödemenin yapılabilmesi için hissedarlardan şirketi haberdar etme-

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi.

¹ Suat Sungur, "Kaybolan Bir Kutlama Ritüeli ve Bir İletişim Aracı Olarak Kartpostal", E-Journal of New World Sciences Academy, Cilt: 6, Sayı: 4, 2011, s.830.

² A.g.m., s. 830.

³ Filiz Işık, 19. Yüzyıl'da Kartpostallarda Osmanlı Toplumunu: Max Fruchtermann Kartpostalları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilimdalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 6.

⁴ A.g.t, s. 6.

⁵ Murat Kuter, Bir Dönemin Bursa Kartpostalları, Bursa 2012, s. 10.

⁶ Işık, a.g.t., s.6.

⁷ A.g.t., s. 6.

⁸ Kuter, a.g.e., s. 10.

⁹ Sungur, a.g.m. s. 837.

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mektubi Kalemi. Bundan sonra şu şekilde kısaltma kullanılacaktır: BOA, DH. MKT. 707/70 Lef 5, 17 Cemaziyelevvel 1317 – 23 Eylül 1899.

leri istenilmiştir. Bu istek üzerine Almanya'nın Neubrandenburg şehrinde ikamet eden L. Grabret adlı hissedarın çekilişin kendisine çıktığını bildirilen yazısı kartpostal ile şirkete gönderilmiştir.¹¹ Bir başka örnekte ise, Osmanlı Ordu Baş Kumandanlığı Vekâletinden Hariciye Nezaretine 16 Mart 1916 (3 Mart 1332) tarihinde gönderilen belgeye göre konu ile ilgili 8 Mart 1916 tarihinde yazılmış olan tezkireye cevap verilmiştir. Adı geçen belgede, Fransız Hükümetinin Türk esirlerine karşı bir takım imtiyazlar verdiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de nezdinde bulunan Fransız esirlerine karşı imtiyaz olarak ayda dört adet kartpostal göndermelerine ve ikişer sayfalık iki adet mektup yazmalarına izin vermiştir. Osmanlı Hükümeti tarafından Fransızlara verilmiş olan bu imtiyazdan İngilizler de istifade etmek istemiştir. Bu istek üzerine İngilizlerin elinde bulunan Osmanlı esirlerine kendilerinin talep ettikleri imtiyazların gösterilmesi ve anlaşılmasından sonra verilebileceği belirtilmiştir. Bu isteklerin ve görüşmelerin tarafsız olan Amerika elçiliği üzerinden yapılmak istendiği belirtilmiştir.¹²

Kartpostallar Osmanlı Devlet'i içerisinde yardım amaçlı olarak da kullanılmıştır. Bu konuya örnek olarak, İstanbul Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 20 Ocak 1917 tarihli belgede Ağa Hamamı Mecruhın Hastanesinde yatmakta olan hastalar ve Osmanlı gazilerinin ihtiyaçları ve bazı masrafları ödenmek istenmiştir. Bu ihtiyaç ve masrafların giderilmesi için İstanbul manzarasından oluşan 1200 adet kartpostalın satılarak elde edilen gelir ile ihtiyaçların karşılanması planlanmıştır. Ancak basılmış olan bu kartpostallar Devlet'in elinde olduğu için gerekli ödemeler yapılamamıştır. Ağa Hamamı Mecruhın Hastanesi yetkilileri bu durumu gerekli mercilere iletmis ve el konulmuş olan kartpostalların iadesini talep etmiştir.¹³ Hukuk Müşavirliğinden İstanbul Vilayetine 1 Şubat 1917 (19 Kanun-i sani 1332) tarihinde gönderilen diğer bir belgede ise adı geçen Mecruhın Hastanesi yetkililerinin devletin elinde bulunan kartpostallarını talep edip, satılmasından elde edilecek gelir ile devlete karşı hastanenin aydınlatılması için kullanılan elektrik borcunun ödeneceği anlaşılmıştır. Beyoğlu Mutasarrıflığına beyan edilen bu durum karşısında devlet kanunlarına aykırı bir iş yapılmadığı kanısına varılmıştır. Ancak Hastane yetkililerinin bu satışı yapabilmeleri için Yardım Toplama Nizamnamesinin 14 ve 15. maddeleri gereğince satış yapacak kurum veya kişilerin bulunduğu Vilayetten ruhsat temin etmeleri gerektiği İstanbul Vilayetine bildirilmiştir.¹⁴ Dâhiliye Müdüriyetinden Nazır Talat Beyefendi'nin İstanbul Vali Vekili Bedri Bey'e göndermiş olduğu 4

Şubat 1917 tarihli belge, 20 Ocak 1917 tarihinde gönderilmiş 1072 numaralı belgeye cevap olarak yazılmıştır. Bu cevapta, hastane yetkililerin Nizamnameye uygun hareket etmeleri ve kanuna aykırı bir iş yapmalarını göz önünde bulundurularak devlet tarafından el konulmuş olan kartpostallarının kendilerine iade edileceği belirtilmiştir.¹⁵

Osmanlı Devleti kartpostalın artık halk ve devlet içerisine tamamen nüfuz etmesi ile birlikte yeni açılacak olan devlet binasının tanıtımı için kartpostal bastırılmasını istemiştir. Buna örnek olarak, Sadareten Dâhiliye Nezaretine 5 Temmuz 1908 tarihinde gönderilen belgede II. Abdülhamid döneminde resmi olarak açılacak olan Posta ve Telgraf binasının açılışına özel bu binanın resminden 50 bin adet kartpostal basılması istenmiştir.¹⁶ Devlet adına veya onun yöneticilerine gelen kartpostallar genel olarak siyasi bir içerik taşımaktaydı. Siyasi içeriğe sahip kartpostala örnek olarak, Sadareten Harekât Ordusu Komutanı Mahmud Şevket Paşaya 4 Ağustos 1909 (22 Temmuz 1325) tarihinde gönderilen belgede, tahttan indirilmiş olan II. Abdülhamid adına Amerika, İtalya ve Selanik'ten kartpostal ve mektup gönderildiği belirtilmiştir. II. Abdülhamid adına gelen bu postalar ilk olarak Posta ve Telgraf müdürlüğünün eline geçtiği ve hal edilmiş padişaha geldiği görüldüğü için dikkat çekmiş dolayısıyla, bu konu hakkındaki malumat Şevket Paşa'ya bildirilmiştir. Gönderilmiş olan postanın içerisinde 3 adet kartpostal ve 1 adet mektubun olduğu bilgisi de belgede ifade edilmiştir.¹⁷

Kartpostalın kullanım amaçlarından bir diğeri ise tahta çıkan Padişaha gönderilen tebrik kartlarıdır. Bu konu ile ilgili örnek ise, Bulgaristan komiserliğinden Dâhiliye Nezareti'ne gelen 13 Mayıs 1909 tarihli resmi belgede bahsedildiği üzere Rumeli'de bulunan Manastır Vilayetine bağlı Pirlepe Kazası Bulgar ahalisinden Tudor veledi İstanku, tahta yeni geçen Sultan Mehmed Reşad'ın cülusunu tebrik etmek üzere padişaha yaracak bir süsleme ile düzenlenmiş olan kartpostallar göndermiştir. Belgede ayrıca 5 adet mektup yanında kartpostal numuneleri de bulunmaktadır.¹⁸ Osmanlı Devleti cevaben Bulgaristan Komiserliğine gönderdiği 13 Mayıs 1909 (30 Nisan 1325) tarihli belgede Bulgar ahalisinden Pirlepe'li Tudor'un gönderdiği hediyelerin ulaştığını ve Padişahın ziyadesiyle hoşnut olduğunu belirtmektedir.¹⁹

Osmanlı Devletinde kartpostalların bir başka kullanım alanı ise devlete karşı yapılan propagandadır. Buna örnek olarak, Korfu Baş Şehbenderliğinden 19 Haziran 1902 tarihinde Hariciye Nezaretine gönderilen belgenin tercümesini gösterebi-

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-1 Âli Evrak Odası. Bundan sonra şu şekilde kısaltma kullanılacaktır: BOA, BEO. 3702/277582, 2 Safer 1328-13 Şubat 1910.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Evrakı. Bundan sonra şu şekilde kısaltma kullanılacaktır: BOA, HR. SYS. 2254/2, 16 Mart 1916.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İdâre-i Umumiye Belgeleri. Bundan sonra şu şekilde kısaltma kullanılacaktır: BOA, DH. İ.UM. EK. 106/51, 12 Rebiyülahir 1335-5 Şubat 1917.

¹⁴ BOA, DH. İ.UM. EK. 106/51, 12 Rebiyülahir 1335-5 Şubat 1917.

¹⁵ BOA, DH. İ.UM. EK. 106/51, 12 Rebiyülahir 1335-5 Şubat 1917.

¹⁶ BOA, BEO. 3350/251221, 6 Cemaziyelahir 1326-17 Temmuz 1907.

¹⁷ BOA, BEO. 3612/270857, 19 Receb 1327-6 Ağustos 1909.

¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Eyâlât-ı Bulgaristan Mümtâze Kalemî Belgeleri. Bundan sonra şu şekilde kısaltma kullanılacaktır: BOA, A.MTZ(04). 174/69, 25 Rebiyülahir 1327-16 Mayıs 1909.

¹⁹ BOA, A.MTZ(04). 174/69, 25 Rebiyülahir 1327-16 Mayıs 1909.

liriz. Paris'ten Nuri Fereşari adına gönderilen Aledro Kastrioti isimli şahsın fotoğrafı bulunan birkaç kartpostal ile Arnavutça yazılmış takvimi içinde bulunduran paket müsadere edilmiştir. Korfu Baş Şehbenderliği ele geçirilen kartpostal ve takvimin Osmanlı'ya ithal edilmek istenildiği haberini Hariciye Nezaretine gönderdiği bu belge ile bildirmektedir.²⁰ Hariciye Dairesi Mektubî Kaleminden 2 Temmuz 1902 tarihinde Sadrazamlığa gönderilen bir diğer belgede ise Nuri Fereşari'nin Arnavut İskender Bey ailesinin bir adamı olduğu bu bilginin ise Atina, Paris, Roma ve Petersburg sefaretlelerinden alınan bilgiler ile ortaya çıktığı belirtilmektedir. Belgenin devamında ise yukarıda bahsedilen durum sadrazama arz edilmiştir.²¹ Bu belgeler sonrasında Sadaret Mektubî Kaleminden 3 Temmuz 1902 tarihinde Dâhiliye Nezareti ve ilgili birimlerine yazılan yazıda ise Nuri Fereşari adına gönderilen kartpostal ve Arnavutça takvimin ele geçirildiği ve propaganda amacı taşıdığı düşünülen eşyaların Zabtiye Nezareti tarafından Osmanlı sınırları dâhiline sokulmaması gerektiği belirtilmektedir.²²

Osmanlı Devleti içerisinde kartpostalın diğer kullanım amacı ise devletlerin karşılıklı istihbaratları üzerine olmuştur. Osmanlı'ya karşı yapılan istihbarata örnek olarak, Hariciye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 31 Ekim 1916 tarihli belgeye göre, tedavi olmak bahanesiyle İsviçre'nin Davos ve Leyzen şehirlerinde bulunan Osmanlı tebaasından Rumlar ve Yunanlılar Osmanlı'nın durumu hakkındaki bilgileri kendi devletlerine sızdırdıkları bildirilmiştir. Osmanlı'nın durumu hakkındaki bilgilerin İstanbul'da basılmış olan kartpostal ve gönderilen mektuplar sayesinde elde edildiği belgede bahsedilmiştir. Bu basılan kartpostallar ve gönderilen mektuplar İsviçre'ye içerisinde ne olduğu belli olmayacak paketler halinde gönderildiği ve bu şekilde gümrük yetkililerinin dikkatini çekmeden yerine ulaştığı anlaşılmıştır. İstihbarat amacıyla gönderilen kartpostal ve mektupların meydana gelmesi için bazı kişiler ve kurum sahipleri aracı olarak kullanılmıştır. Bu kişilerin ve kurumların fahişeler ve genelev sahipleri olduğu belgede resmen belirtilmiştir. Fahişelerin ve genelev sahiplerinin gelen müşterilerin sarhoşluğundan istifade ederek Osmanlı'nın durumu hakkında bilgi edindikleri belirtilmiştir. İstihbarat yapıldığı ihbarı devlet yetkililerince haber alınmış ve casusluk yapan kişilerin ve buna aracı olan şahıs ve kurum sahiplerinin, isimlerinin ve adreslerinin yazılı olduğu bir belgede ele geçirilmiştir. Casusluk yapıldığı anlaşılması ve bu belgenin ele geçirilmesi üzerine gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir.²³ Osmanlı Devleti'nin dış devletlere karşı yaptığı casusluğa "karşı istihbarat" adı verilmektedir. Osmanlı'da karşı istihbaratlarda kartpostalların rolü büyük olmuştur. Buna örnek olarak ise, Bulgaristan Komiserliğinden Sadarete gönderilen 23 Haziran 1904 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere

II. Abdülhamid tarafından Amerika'ya geçici bir sefir gönderilmiştir. Padişah tarafından gönderilen geçici sefir Amerika'daki olayların daha yakından haber alınması ve devlet erkânına bildirilmesi için Asya ve Amerika kıtalarına daimi sefaretlelerin açılmasının devlet için geleceği için gerekli bir durum olduğunu belirtmektedir. Bu sefaretlelerin açılmasının lüzum görülmesinin sebebi ise Rusya ve Japonya arasında çıkmış olan savaşın daha önceden bu bölgelerde bulunan diğer devletlere ait sefirler tarafından hissedilmiş olmasıdır. Gönderilen belgenin yanına kazazede olan Rusya ve Japonya'ya ait gemilerin kartpostalları da eklenmiştir. Ayrıca geçici sefir olarak gönderilen şahsın bu gemiler hakkında çıkardığı cetvelde eklenerek bir nevi karşı istihbarat yapılmıştır.²⁴

Sonuç: Fotoğraflı kartlar olarak tabir ettiğimiz kartpostalların doğuşu, haberleşmenin kolaylaşması adına yapılan bir yeniliktir. Ancak insanoğlu, kartpostallar gibi teknolojinin gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan bu ürünlere kendi ve hizmet etmiş oldukları toplumların çıkarları için farklı kullanım alanları ile beraber anlamlar da yüklemiştir. Kartpostalların kullanım alanları, çıkarlar doğrultusunda geliştiği için bu çıkarlar kimi zaman iyi kimi zaman ise kötü sonuçlar doğurmuştur. Kartpostal, Osmanlı Devletine de halkın uzakta ki tanıdıkları ile daha kolay bir şekilde iletişim kurması için girmiş olan bir yeniliktir. Ancak yeni bir icat olan bu kartpostal, haberleşme aracı olarak kullanımının yanı sıra farklı kullanım alanlarını da beraberinde getirmiştir. Bu kullanım alanları Osmanlı Devleti'nin ve halkının bazen yararına olurken bazen de zararına sonuçlar göstermiştir. Bu durumun problem teşkil etmesinin en büyük sebebi ise Osmanlı Devleti'nin kendi bünyesi altında farklı etnik kökenleri barındırması ve Avrupalı Devletlerin Osmanlı halkına kartpostalı aracı olarak kullanarak devletin zararına olacak şekilde müdahale etmesidir. Posta Teşkilatının sistemli bir şekilde kurulması ile beraber iletişim daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu şekilde bahsetmiş olduğumuz devletin zararına olan kartpostallar ile müdahaleler daha etkili sonuçlar vermeye başlamıştır. Burada kadar genel olarak kartpostalın Osmanlı Devleti'ne karşı zararlarından bahsetmiş olduk. Kartpostalın Osmanlı Devleti'nde kullanılması ile beraber birçok yararlı etkileri de olmuştur. Bu kullanımlara örnek olarak yardımlaşma, devlet adına karşı istihbarat ve halkın uzaktaki tanıdıklarıyla görsel olarak daha iyi bir şekilde iletişim kurmalarını sayabiliriz.

Osmanlı Devleti kartpostalın kullanım alanlarını göz önünde bulundurarak kendisinin ve halkının çıkarları doğrultusunda kanunlar oluşturmuştur. Devletin zararına olan kullanımlar da gerekli tahkikatlar yapılarak önlenmeye çalışılmıştır. Ancak bazen bu kısıtlamalar ve yasaklamalar halkın basın ve yayın özgürlüğünü sabote ettiğini düşünülerekten o günün şartlarına göre kullanımlara müsaade edilmiştir.

²⁰ BOA, BEO. 1879/140894, 27 Rebiyülevvel 1320-4 Temmuz 1902.

²¹ BOA, BEO. 1879/140894, 27 Rebiyülevvel 1320-4 Temmuz 1902.

²² BOA, BEO. 1879/140894, 27 Rebiyülevvel 1320-4 Temmuz 1902.

²³ BOA, HR. SYS. 2267/44, 20 Ekim 1916.

²⁴ BOA, A.MTZ(04). 118/18, 9 Rebiyülahir 1322-23 Haziran 1904.